

קביעת זהות האם בתרומת ביצית

הקדמה

תמצית השיטות

הסתירה בייחוסם של דינה ויוסף לרחל ולאה חילוק בין איסור עריות של אחווה לעיקר הייחוס לאם דברי הגמרא בייחוס של ולד שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה שיטת רש"י בדין הורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה עובר שיגדל במבחנה ללא רחם אם - למי יתייחס סיכום הדברים

הקדמה

פוסקי הדור האחרון דנו בעניין תרומת ביצית, האפשרות לאשה שאין לה ביציות תקינות לקבל ביצית מתורמת ולהפרות אותה במעבדה בזרע הבעל, ולאחר ההפריה מכניסים את הביצית המופרית לרחם האשה וההריון והלידה מתבצעים אצלה, מי היא האם של ולד זה, בעלת הביצית או בעלת ההריון?

שאלה זו התעוררה שוב בשנה שעברה, כאשר התעורר חשש שבבית החולים אסותא בראשון לציון הכניסו בטעות לרחמה של אשה אחת ביצית מופרית של אשה אחרת, ועלתה השאלה מי היא האם, האם בעלת הביצית או בעלת ההריון. כל מי שדן בנושא מהצד ההלכתי הביא הוכחות לשיטתו מדברי הגמרא והפוסקים, ולהלן אנסה ליישב את הקושיות על השיטה הסוברת שהוולד מתייחס אחר בעלת ההריון. הנני מדגיש כי הדברים נכתבים שלא להלכה ושלא למעשה.

תמצית השיטות

דעת הגר"ש ואזנר זצ"ל בשו"ת שבט הלוי (חי"א סי' רלו) שאע"פ שאסור לכתחילה לבצע תרומת ביצית, מ"מ לאחר שהתרומה כבר נעשתה ולקחו ביצית של גויה והפרו אותה מזרע הבעל והשתילו אותה ברחם של אשתו הישראלית, הוולד מתייחס אחר הישראלית ואינו צריך גיור. וז"ל:

כיון דקיי"ל עובר ירך אמו בכל התורה, כמו שכתבו תוס' ב"ק מ"ז ע"א וחולין נ"ח ע"א ועוד, ופשיטא דגדר עובר ירך אמו בכה"ג נתייחס לאם הישראלית. וכשיטה זו פסק בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ט סי' מ) על פי המובא בשו"ת אבן יקרה

להג"ר בנימין אריה הכהן וייס זצ"ל (גאב"ד טשרנוביץ והגליל, ח"ג סי' כט, נדפס בשנת תרנ"ד) שהוולד מתייחס אחר בעלת ההריון, עיי"ש. וכן צידד הגרז"נ גולדברג זצ"ל (קובץ תחומין ה תשמ"ד עמ' 248 ואילך). וכן דעת הגרמ"מ שפרן שליט"א בתשובה שנדפסה בקובץ עטרת שלמה (חלק ה עמוד עה), עיי"ש.

מאידך, שיטת הגר"מ ברנסדורפר זצ"ל בשו"ת קנה בושם (ח"ד סי' צה) שהוולד מתייחס אחר בעלת הביצית. ויש שכתב (הגר"ר אברהם שרמן שליט"א בישורון כרך כא עמ' תקלה ואילך) שכן הייתה דעתו של הגר"ש אלישיב זצ"ל.

ודעת הגרש"ז אויערבך זצ"ל (הובא במשנת אברהם אה"ע סי' א עמ' לה) שנדון זה הוא ספק שקשה להכריעו, ועל כן יש לנהוג לחומרא לשני הצדדים, שהוולד אסור לינשא לקרובי שתי האמהות, וצריך גיור לחומרא אם בעלת הביצית או בעלת ההריון היא גויה. וכן כתב הגר"י אפרתי שליט"א בספר ישא יוסף (ח"ו סי' פט) שדעת הגר"ש אלישיב דמסתברא שהאשה היולדת היא הנחשבת לאם הוולד, אולם מכיון שלדעתו אין לדבר ראייה ברורה חשש גם לצד שבעלת הביצית נחשבת לאם, עיי"ש. וכן דעת הגר"מ שטרנבוך שליט"א (תשובות והנהגות ח"ה סי' שיח) שמספק יש לחשוש לשתיהן [ועוד כתב לדון שלשתיהן יש יחס של אמהות בתורת ודאי ולא בתורת ספק, ודן שלא יועיל כלל גיור באופן שאחת מהם היא גויה, עיי"ש].

1 ולעניין ביצוע תרומת ביצית לכתחילה, כתב בשבט הלוי שם וז"ל: נפשי סולדת להשיב בנדון שהוא לענ"ד מקלקל טוהר יחוס ישראל וכו'. ועצם הפעולה לקחת ביצית מגויה הוא דבר מתועב, וכפגם ביחוס ישראל, על דרך שכתבתי בעוניי בשבט הלוי ח"ג סי' קע"ו לעניין הזרעה הזרה. עכ"ל. ומבואר שדימה תרומת ביצית להזרעה מלאכותית ושיש לדעתו איסור בדבר. ובטעם האיסור כתב (ח"ג סי' קעה): אמנם ברור דאעפ"י שלפי ענ"ד אין בו מיתה וכת, נראה שיש בו איסור עשה גמור מהתורה, הדנה בסנהדרין נ"ח ע"א ודבק באשתו ולא באשת חברו, ומזה כתבו תוס' קידושין י"ג ע"ב אומר ר"י דאיכא עשה באשת איש כגון ודבק באשתו וכו', והנה במקרא זה מפורש ודבק באשתו והיו לבשר אחד, וקאי על הולד הנוצר משניהם כמש"כ רש"י בסנהדרין שם ד"ה מי, וז"ל, שזרע יוצא מהם שנעשה בשר האב והאם אחד בו. עכ"ל. ואי ס"ד דמותר מהתורה כמעשה הנבלה הזה, הרי אפשר להיות דבוק באשתו ולהיות לבשר אחד עם אשת חברו בוולד הנוצר משניהם, והרי התורה קבעה כאן תנאי הראשון של אישות דאורייתא שיהיה בנישואיהן ודיבוקן זה בזה זרע יוצא מבין שניהם להיות האב והאם אחד בוולד הנוצר על ידי מי שקבעה לו תורה הדין של ודבק באשתו ולא באשת חברו. וזה נכון בעזה"י, ופשטא דקרא ע"י דרשתם ז"ל וכו'. עכ"ל. וממה שדימה תרומת ביצית לנדון זה, משמע שסובר שגם בתרומת ביצית מאשה אחרת יש איסור זה. ולכאורה צ"ע, שלשיטתו שהעובר מתייחס אחר אמו מדין עובר ירך אמו, א"כ אינו דומה להזרעה מלאכותית מאיש זר שהוולד מתייחס אחר הזר. ואולי כיון שסו"ס יש כאן ביצית של אשה אחרת שייך בזה איסור זה לשיטתו. אמנם ראה מנחת שלמה (ח"ב סי' קכד) שכתב לאסור הזרעה מלאכותית מפני שהוא ממזר, שנולד מזרע של איש אחר לאשת איש, אבל לא נחשב איסור בעצם מעשה הביאה, עיי"ש. ולפי זה בנדון דידן לא שייך בו דין ממזר לפי השיטות שהוולד מתייחס אחר בעלת ההריון. וכן לפי השיטות שמתייחס אחר בעלת הביצית מ"מ כל שהיא פנויה אין בזה

הסתירה בייחוסם של דינה ויוסף לרחל ולאה

יש מהאחרונים שכתבו לפתור שאלה זו מדברי הגמרא בברכות (ס, א), שבה נכתב על הפסוק (בראשית ל, כא) 'ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה':

מאי ואחר, אמר רב לאחר שדנה לאה דין בעצמה, ואמרה שנים עשר שבטים עתידין לצאת מיעקב, שישה יצאו ממני וארבעה מן השפחות, הרי עשרה, אם זה זכר לא תהא אחותי רחל כאחת השפחות. מיד נהפכה לבת, שנאמר ותקרא את שמה דינה.

ומצינו בכמה מקורות קדמוניים שאין הכוונה שדינה נהפכה במעי לאה להיות מבן לבת, אלא שבתחילה היה יוסף מעובר אצל לאה ודינה הייתה מעוברת אצל רחל, וע"י תפילת לאה התחלפו העוברים דינה ויוסף. כן מבואר בתרגום יונתן בן עוזיאל על הפסוק שם:

ושמיע מן קדם ה' צלותא דלאה, ואיתחלפו עובריא במעיהון, והוה יהיב יוסף במעאה דרחל ודינא במעאה דלאה.

וכן מבואר בדברי הפייטן לראש השנה (בפיוט 'אבן חוג' לשחרית של היום הראשון):

זכר לה יושר אורחות, עובר להמיר בבטן אחות, חשבה היום זיכרה להאחות, סילוף דינה ביהוסף להנחות.

וכן כתב המהרש"א (חידושי אגדות נידה לא, א) שיוסף התחלף בדינה, עיי"ש. וכן מבואר בדברי כמה מהראשונים בפירושים על התורה, וכפי שיתבאר להלן.

והנה בשו"ת הרב"ז (להגאון רבי בצלאל זאב שפרן, תרכ"ז-תר"צ, ח"ב אה"ע סי' ה) נדפסו דברי בן המחבר, שמביא בשם אביו הרב"ז:

על דבר התחבולה החדשה אשר המציאו הרופאים הגדולים לפקוד עקרות באופן זה, חותכים את השלל של ביצים מאשה בעלת בנים ומחברים אותו בחדרי בטן העקרה, ועל ידי זה תיבנה העקרה ותהיה לבת בנים, ונתעוררה על זה השאלה מי היא אם הילד, אם האשה הלזו שהרה וילדה, או האשה שממנה נטלו אברים שגרמה ליצירת הולד.

וכתב להוכיח שאלה זו מדברי התרגום יונתן בן עוזיאל והמהרש"א הנ"ל:

ולפי האמור נפתרה השאלה הנזכרה, כי העיקר היא האשה שהמליטה וילדה היא אם הילד, כאשר כן יוסף הצדיק ע"ה אשר נוצר בבטן לאה ויען וביען כי

איסור ממזר, אך קיים בזה החשש שישא אח את אחותו לפי שיטה זו שהולד מתייחס אחר בעלת הביצית, כמש"כ במנחת שלמה שם.

ניתן אח"כ בבטן רחל והיא המליטה וילדה אותו העידה תורתנו הקדושה "ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף". והנה כי כן העידה תורתנו הנאמנה (בראשית לד, א) "דינה בת לאה", להורות לנו כי רק זאת האשה היולדת היא האם. ומכאן תשובה נכונה להשאלה הנזכרה, כי כאשר תיפקד העקרה ותוליד היא היולדת העיקרית, ולא בעלת השלל².

אמנם בשו"ת צור יעקב (סי' כח) הרב השואל רצה להוכיח שאלה זו מדברי תרגום וינתן בן עוזיאל הנ"ל, וכתב הצור יעקב לדחות את דבריו:

לענ"ד פשוט בלא סתירה, דבוודאי רק נהפך גוף יוסף שבמעו לאה לנקבה וגוף דינה שבמעו רחל לזכר, ואך הנפשות שלהן נתחלפו מבטן זה לזה, שכשנהפך גוף יוסף בלאה לנקבה נכנסה בו נפש דינה מבטן רחל, וכן להיפך לכאורה יש לחזק את דחייתו גם על פי הכלל שאין למדין מן האגדות, כמבואר בירושלמי (פאה פ"ב ה"ד), מפני שאין אנו יודעים כיצד לפרש את האגדות, שאולי אין הכוונה בהן כמשמעותה וכפשוטה. ומעתה גם בנדון דידן אין אנו יכולים לקבוע מה אירע שם, והאם אכן התרחש אירוע חילוף העוברים בפועל כדי שנסיק מכך להלכה שבעלת ההריון היא האם.

אמנם מצינו לכמה מהראשונים שלמדו את הדברים כפשוטם שהתחלפו העוברים של דינה ויוסף, והסיקו מכך גם על היחס של דינה ויוסף. בפענח רזא על התורה (בראשית מו, י) כתב וז"ל:

ושאלו בן הכנענית. פירש רש"י בן דינה שנבעלה לכנעני. וקשה, איך לקח שמעון אחותו דינה? וי"ל שעיקר הריונה היה בבטן רחל.

וכדברים הללו נכתב בפירוש הטור על התורה שם:

ותימה, איך נשא שמעון אחותו מן האם? ולפי המדרש אתי שפיר, שעיקר הריון של דינה היה בבטן רחל.

וכן כתב במושב זקנים לבעלי התוס' שם:

ותימה, היאך נשא שמעון את אחותו, והלא אחותו מן האם אסורה לבני נח. י"ל שעיקר הריון של דינה בבטן רחל היה. וזהו שיסד הפייט טבע בכלי יוצר העביר.

2 ומצאתי שהצל"ח (ב"ב דף כג) לאחר שהביא את דברי הפייט הנ"ל כתב וז"ל: ביוסף עם השבטים יש להסתפק, אי אזלינן בתר יצירה שהיה ברחם לאה ואסורין עם בני לאה משום אחוה מן האם, או אזלינן בתר לידה שנולדה מרחל, ומספק היו אסורין עם בני לאה. עכ"ל. ובחתימת סופר (עה"ת בראשית לו, יט ו-מט, ה) כתב שנחלקו בזה יעקב ובניו, שיעקב סבר שיוסף מתייחס אחר לאה ודינה אחר רחל, ובניו סברו שיוסף מתייחס אחר רחל ודינה אחר לאה, עיי"ש.

וכן מבואר בפירושי בעל התוספות שם בשם הריב"א על קושיא זו 'דעיקר הורותה היה בבטן רחל'. הרי לפנינו ארבעה מרבתינו ראשוני אשכנז שלמדו כפשוטו שהתחלפו העוברים זה עם זה, ועל כן הייתה דינה מוגדרת כבתה של רחל ולא כבתה של לאה, ולפיכך הייתה מותרת להינשא לשמעון³.

ולפי דברי הראשונים הללו מוכח כשיטת הפוסקים שבעלת הביצית היא האם, שהרי היחס של דינה הוא לרחל, ולפיכך הייתה מותרת לינשא לשמעון אחיה.

חילוק בין איסור עריות של אחווה לעיקר הייחוס לאם

אמנם עתה עומדת לפנינו סתירה גדולה, שמצד אחד מבואר בדברי הראשונים הנ"ל שדינה התייחסה לרחל מפני שהעיבור היה אצלה והיא הייתה בעלת הביצית, ועיקר קביעת היחס הוא לפי בעלת הביצית, ומאידך כמה וכמה פסוקים בתורה מורים במפורש להיפך, שהרי הכתוב בכמה מקומות מייחס את יוסף כבנה של רחל ואת דינה כבתה של לאה, ואין זה מתאים לדעה שעיקר הייחוס מתייחס לבעלת הביצית! ונראה להציע שבכל לידה רגילה הייחוס של הוולד לאם נובע גם בגלל הביצית וגם בגלל ההריון והלידה, שהם שני מרכיבים הכרחיים בלידת הוולד, וכלשון הפסוק (במדבר יא, יב) 'האנכי הריתי את כל העם הזה אם אנכי ילדתיהו'. ורק כאשר השתנה הסדר הטבעי, ונתחלקו שתי הפעולות לשתי אימהות שונות, מתעוררת השאלה איזהו השלב העיקרי והקובע ואיזה שלב אינו קובע. וסברו הראשונים שיש דינים שלגביהם כדי שהעובר יתייחס אחר האם היולדת מספיק שיתקיים בו החלק השני של ההריון והלידה בלבד, והוא העיקרי. אך לגבי איסור עריות של אח ואחות, שנאסרו מפני יחס הקרובה לאם, בזה התחדש שאם היצירה והעיבור לא התקיימו אצל היולדת אלא אצל אשה אחרת אין הוולד מתייחס אחר האם היולדת. והוא דין מיוחד בעריות, ואינו קיים לכל שאר ענייני היחס לאם. ובזה מיושב היטב מה שהפסוק מייחס את דינה ללאה ואת יוסף לרחל, שבאמת עיקר היחס נקבע לפי ההריון והלידה, ורחל ילדה את יוסף ולאה את דינה, ורק לגבי איסור עריות התחדש שדינה אינה אסורה לשמעון כיון שלא התעברה אצל לאה, בעוד ששמעון התעבר אצל לאה וגם נולד ממנה.

דברי הגמרא בייחוס של וולד שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה

יש שכתבו להוכיח שאלה זו של תרומת ביצית מדברי הגמרא ביבמות (צז, ב) בדין הגירות שנתגירה בשעה שהייתה מעוברת עם תאומים, שיש להם דין אח מן

3 וראה בספר עלי תמר (על הירושלמי פ"ט ה"ד) שכתב לדחות את הבנת המהרש"א בדברי הפענח רזא, אך נעלמו ממנו דברי הפענח רזא בפרשת ויגש שמפורש בהם כהבנת המהרש"א.

האם לעניין עריות אך אין להם דין של אח מהאב לעניין יבום וחליצה. וכן מבואר בגמרא בכורות (מו, א) שאם התגיירה בעודה מעוברת הרי הוולד הוא בכור לעניין פטר רחם, אך אינו בכור לנחלה לירש בנכסי אביו. וכן מבואר בירושלמי (יבמות פ"א ה"ב) ובת"כ קדושים (פ"ט ה"ב) ונפסק ברמב"ם (ממרים פ"ה ה"ט) שוולד שהורתו הייתה שלא בקדושה ולידתו הייתה בקדושה חייב על הכאת וקללת אמו אבל אינו חייב על הכאת אביו, עיי"ש. וכן מבואר בדברי הראשונים (תוס' כתובות יא, א; סנהדרין סח, א; יד רמ"ה ב"ב קמט, א) שהוא יורש את אמו ואינו יורש את אביו.

והנה בביאור החילוק בכך שמתייחס אחר אמו ואינו מתייחס אחר אביו כתב בשו"ת זכר יצחק (סי' ד) שעיקר היחס של הוולד לאם נקבע בשעת הלידה ולא בשעת היצירה וההריון, ולפיכך כיון שבשעת הלידה הייתה האם ישראלית העובר הנוולד מתייחס אחריו ודינו כיהודי, אמנם לגבי האב שעיקר היחס של הוולד אליו נקבע בשעת העיבור, שהרי משעת העיבור כבר פסק הקשר של האב לבנו, לפיכך אינו מתייחס אחר האב, ולכן מותר לינשא לאשת אחיו מאביו. וכמהלך זה משמע גם בשו"ת אחיעזר (ח"ב יו"ד סי' כט), עיי"ש. ועל פי זה יש שרצו להוכיח לנדון דידן, שבגמרא ביבמות שם מבואר שאם הורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה 'כשתי אמהות דמו', וא"כ יש ללמוד שכשם שלגבי ולד שאמו התגיירה נקבע היחס לאם לפי שעת הלידה ולא לפי שעת היצירה והעיבור, גם לנדון דידן בעלת ההריון היא האם, ובעלת הביצית אינה האם כיון שהלידה לא התקיימה אצלה.

אמנם יש לדון בהוכחה זו, שהרי נחלקו הפוסקים בביאור הדין שם. הש"ך (יו"ד סי' רסט ס"ק ו) הביא את שיטת הב"י שם שהבן שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה חייב סקילה אם בא על אשת אחיו שהייתה הורתו ולידתו בקדושה, כלומר שאם לאחר שנולד הבן הראשון הרתה אמו וילדה בן נוסף, הדין הוא שניהם אסורים זה בזה כשאר אחים מן האם. אמנם הש"ך שם חולק, והוכיח מלשון הגמרא והרמב"ם שדווקא אחים תאומים שהייתה הורתם של שניהם שלא בקדושה ולידתם בקדושה חייב כל אחד מהם על אשת אחיו, אבל אם אחד מהם הייתה הורתו ולידתו בקדושה אינם חייבים זה על אשת אחיו של זה משום אשת אחיו מאמו, והם אינם מתייחסים זה לזה כאחים שווים זה לזה. ויש שרצו להוכיח מדברי הש"ך שלדעתו עיקר היחס לאם נקבע בשעת היצירה והעיבור ולא בשעת הלידה, שהרי אם עיקר היחס נקבע בשעת הלידה אין הבנה לחילוק הש"ך שמותר לו לינשא לאשת אחיו שהייתה הורתו ולידתו בקדושה, שהרי שניהם שווים שנולדו לאמם לאחר שנתגיירה. ומוכח אם כן מדברי הש"ך שאין הלידה קובעת אלא היצירה, ולפיכך מחלק הש"ך שכיון שהראשון הייתה יצירתו אצל גויה והשני הייתה יצירתו אצל ישראלית אינם אסורים זה בזה.

אמנם יש לתמוה בעיקר חילוקו של הש"ך, שממה נפשך, אם היחס לאם נקבע

בשעת הלידה א"כ ייאסר האח גם לאחיו שהורתו ולידתו בקדושה, ואם היחס לאם נקבע בשעת ההריון בלבד א"כ גם לגבי שני אחים תאומים לא ייאסרו זה בזה, שהרי בשעת ההריון היו גוים ואח"כ נתגיירו במעי אמם, ומדוע נאסרו זה בזה, הרי בשעת היצירה לא היו אחים!

ועוד קשה בדברי הש"ך, שהרי מבואר בגמרא בבכורות שוולד שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה מתייחס לגמרי אחר אמו והוא מחייב בפדיון הבן, וכן נתבאר לעיל שהוא חייב על הכאת אמו, וכן יורש את אמו, ומוכח שיש לו יחס גמור לאמו אע"פ שיצירת הוולד הייתה בגויותה, ואם הש"ך סובר שהיחס נקבע לפי שעת העיבור קשה, שהרי באותה שעה לא התייחס אחר אמו שהייתה גויה!

ונראה שמכאן מוכח שלדעת הש"ך יש חילוק יסודי בין איסור עריות של אחים מהאם, לבין עיקר היחס לשאר הדברים שהוא מתייחס אחר אמו, וסובר הש"ך שאכן עיקר היחס של הבן נקבע לפי שעת הלידה, ולפיכך כיון שבשעת הלידה הייתה האם ישראלית הרי זה חייב בפדיון הבן, והבן לוקה על הכאתה והוא יורש את אמו. אמנם כדי שייאסר באשת אחיו צריך שהוא יהיה דומה לאחיו לגמרי, ואם שני האחים אינם דומים זה לזה לגמרי בשלבי יצירתם, שאחד מהם היו הורתו ויצירתו אצל גויה ולידתו הייתה אצל ישראלית, והשני היו הורתו ויצירתו וגם לידתו אצל ישראלית, אין להם דין אחים מהאם להיאסר זה בזה, שכיון שמבואר בגמרא שאשה שהתגיירה בין העיבור והלידה מוגדרת כשתי אמהות, וסובר הש"ך שבאופן כזה אינו אסור באשת אחיו.

ובזה מבוארת היטב שיטת הש"ך שכשהם תאומים הם אסורים זה בזה, שדווקא באופן שאחד מהם היו יצירתו ולידתו מאם זו כשהיא יהודית, ואחד מהם הייתה רק הלידה כשהייתה האם יהודית, אזי אינם נחשבים כאחים לעניין עריות. אמנם באופן שהם תאומים, שהייתה הורתם שלא בקדושה ולידתם בקדושה, לא שייך לומר סברא זו, שהרי שניהם שווים זה לזה, שאין אחד מהם שנוצר מאם אחרת, ולפיכך הם אסורים זה בזה. והרי זה דומה לביציות מתרומה שיושתלו יחד ברחם של אם אחת, שוודאי ששני האחים שיוולדו אסורים זה לזה ממ"נ, שהרי יש להם יחס שווה זה לזה. וגם כאן כיון שהאם התגיירה בעודה מעוברת מחשיבים את הגירות שלה כאילו הפכה אותה לאשה אחרת, לפיכך הם אסורים זה בזה.⁴

והמורם מכל זה, שעל פי דברי הש"ך מצאנו פתרון לשיטת הראשונים שכתבו שהותר לשמעון להינשא לדינה ומ"מ התייחסו דינה ללאה ויוסף לרחל, שמצינו כן בעובר שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה שמתייחס אחר אמו לכל דיניו, ומ"מ לגבי איסור

4 ובערוך לנר (יבמות מב, א) הביא את שיטת הש"ך, ומדבריו משמע שמבאר שאסורים רק מדרבנן, שנחשב כשתי אמהות ממש. אך יש לתמוה, שבגמרא מפורש להדיא שחייבים משום אשת אח, הרי זהו איסור מדאורייתא. ומוכח בדעת הש"ך כמו שביארנו.

אח ואחות אינו אסור כיון שאינו שווה לו בשלבי יצירתו. ולפיכך אף שדינה התייחסה אחר לאה לא נאסרה לשמעון, כיון שהורתו ולידתו של שמעון היו אצל לאה, ודינה הייתה הורתה אצל רחל ולידתה אצל לאה. אך כשם שלפי שיטת הש"ך הבן מתייחס אחר אמו לכל שאר הדינים, גם דינה התייחסה ללאה לכל הדברים, וכמו שנתבאר.

שיטת רש"י בדין הורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה

אמנם באמת שעיקר שיטת הש"ך שנויה במחלוקת. יעויין בפתחי תשובה (שם ס"ק ו) שהביא בשם הנודע ביהודה (אה"ע סוף סי' כג) שהוכיח רש"י ביבמות חולק על הש"ך וסובר שהוא אסור גם באשת אחיו שהורתו ולידתו בקדושה. ולפי זה אין לנו מקור לחילוק זה, אלא אדרבה מוכח שחייב באשת אחיו גם אם אחיו אינו שווה לו, שמ"מ כיון שבשעת הלידה הייתה אמו ישראלית הריהו מוגדר כאחיו ממש לכל הדברים. ולפי זה חוזרת הקושיא מדוע הייתה מותרת דינה להינשא לשמעון? ולכאורה מוכרחים לומר שהראשונים שכתבו ששמעון היה מותר לינשא לדינה סברו כהש"ך, אך לפי שיטת רש"י שם שמעון היה אסור לינשא לדינה.

אמנם נראה שיש מקום לבאר גם בדעת רש"י כחילוק זה. בזכר יצחק (שם) כתב להוכיח כשיטתו שהיחוס של הוולד לאם נעשה בשעת הלידה על פי דברי הגמרא במגילה (יג, א) בנוגע לאסתר 'ובמות אביה ואמה למה לי. אמר רב אחא עיברתה מת אביה ילדתה מתה אמה'. ופירש רש"י:

בשעה שנתעברה אמה מת אביה - נמצא שלא היה לה אב משעה שנראה להיקרות אב. וכשילדתה אמה מתה - ולא נראית לקרות אם.

וכתב בשו"ת זכר יצחק ללמוד מדברי רש"י שהאב נעשה אב בשעת העיבור והאם נעשית אם בשעת הלידה. ויסוד זה מבואר גם בדברי המהר"ל (אור חדש על המגילה פ"ב):

עברתה מת אביה, שבאותו שעה נעשה אביה. ובשעה שנעשית לה אמה, וזה בשעה שנולדה, דבשעת העיבור כיון שלא פירש הולד ממנה לא נקרא עדיין אמה. מה שאין כן אצל האב שמיד שנתעברה ממנו נקרא אביה, ואצל האם קיי"ל עובר ירך אמו, וכשילדתה מתה אמה.

אמנם מאידך יש להקשות על יסוד זה שהיחס לאם נקבע בשעת הלידה, מדברי רש"י ביבמות צח, א. הגמרא שם אומרת:.

אמר רבא, הא דאמור רבנן אין אב לגוי, לא תימא משום דשטופי בזימה דלא ידיע אבל ידיע חיישינן, אלא אפילו דידיע נמי לא חיישינן. דהא שני אחין תאומים דטיפה אחת הייתה ונחלקה לשתיים וקתני סיפא לא חולצין ולא

מייבמין, ש"מ אפקורי אפקריה רחמנא לזרעיה, דכתיב בשר חמורים בשרם
וזרמת סוסים זרמתם.

ופירש רש"י:

הא דאמור רבנן אין אב לגוי - ואפילו היכא דליכא למימר כקטן שנולד דמי,
כגון הורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה, דיש לו שאר מן האם כשאר
ישראל גמור ואין לו שאר מן האב.

ומבואר בדברי רש"י שבאופן שהייתה הורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה לא
נאמר עליו דין 'גר שנתגייר כקטן שנולד דמי', ולפיכך הוא אסור לינשא לאחיו מאמו.
וכן מבואר ברש"י שם בד"ה לא תימא, וכן בד"ה ה"ג, יעו"ש.

ובחי'דושי רבי שמואל (כתובות ס"י יא אות ג) ביאר בכוונת רש"י וז"ל:

והיינו דקשיא לרש"י אמאי בעינן לדין דאין יחס לגוי, תיפוק ליה דאינו אבי
משום דגר שנתגייר כקטן שנולד וממילא אין המצרי אביו, וע"ז תירץ רש"י
דאיירי כשהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה, ובכה"ג ליכא דין כקטן
שנולד, ולכן צריך בזה לדין אין אב לגוי. והוכיח רש"י דבכה"ג אין לו דין
כקטן שנולד, דאי היה לו דין כקטן שנולד לא היה לו גם שאר מן האם,
ומדיש לו שאר מן האם מוכח דלא הוי כקטן שנולד. ומשו"ה אי לאו דאין
אב לגוי היה לו בכה"ג גם שאר מן האב. ומדעת רש"י מוכח דלא כמו שיש
שמבארים דדין שאר מן האם תלוי בלידה, וזהו הטעם דיש לו שאר מן האם
כיון דבשעת הלידה הם כבר ישראלים והלידה עושה אותם לאחים, דלפי זה
מה הביא רש"י כאן להא דיש לו שאר מן האם, ומה שייך זה להא דאין לו דין
קטן שנולד, והלא אפילו אי היה לו דין קטן שנולד נמי היה לו שאר מן האם
מחמת הלידה. ועל כרחק דגם דין שאר מן האם תלוי בתחילת יצירתם, ואי
אחר תחילת היצירה היה חל עליהם דין קטן שנולד לא היה להם דין שארות.

וראה שם שביאר מדוע אין בו דין גר שהתגייר כקטן שנולד. ומבואר בדבריו שמדייק
מדברי רש"י שעיקר היחס לאם נעשה בשעת היצירה והעיבור, וטעם החילוק שאין
לו יחס לאביו ויש לו יחס לאמו הוא משום שהתורה הפקירה את זרעו של הגוי שאין
לו יחס, והתורה לא הפקירה את היחס לאם, ומבאר רש"י שאם היה לעובר דין גר
שנתגייר כקטן שנולד דמי לא היה לו יחס גם לאמו משום שבשעת גירותו נפסק
היחס לאמו, ומכאן מוכיח רש"י שאם העובר מתגייר במעי אמו אין בו הדין שגר
שהתגייר כקטן שנולד דמי.

והנה לפי ביאור הגר"ש בדברי רש"י יש להוכיח מדברי רש"י שהאם היא בעלת
הביצית, שהרי לפי דבריו עיקר היחס לאם נוצר בשעת העיבור, אלא שהחילוק הוא

שלגבי יחס האב הגוי לילדו הפקירה התורה את זרעו ולגבי האם לא הפקירה התורה, ובגיוורו של עובר במעי אמו לא התחדש הדין שגר שהתגייר כקטן שנולד.

אמנם עומדת לפנינו הסתירה בדברי רש"י, שהרי ברש"י במגילה מבואר שעיקר היחס לאב נעשה בשעת היצירה, והיחס לאם מתחיל בשעת הלידה שבאותה שעה היא ראויה להיקרא אמו, ואילו בדברי רש"י ביבמות מוכח שגם היחס לאם נעשה בשעת העיבור.

ונראה שלפי המהלך שכתבנו לעיל יתיישבו דברי רש"י היטב. מדברי הראשונים לגבי היתר הנישואין של שמעון ודינה מוכח שעל אף שעיקר היחס של דינה ויוסף היה לפי הלידה וההריון, מכל מקום כדי להיאסר באחותו מאמו צריך שהיא תהיה אמו גם בשעת העיבור והיצירה, ולפי זה י"ל בדעת רש"י שאכן ביסוד הדבר הוא סובר כמו שכתב במגילה שעיקר היחס לאם נקבע בשעת הלידה, אך מ"מ כדי להיאסר באחותו מאמו צריך שגם הלידה וגם העיבור יתייחסו לאמו, ואם בשלב אחד של היצירה הייתה האם גויה, הרי שאילו היה לו דין גר שהתגייר בעודו עובר לא היה שייך לאוסרו לאחיו מאמו, שכדי להיאסר באחותו מאמו צריך שהיא תהיה אמו גם בשעת היצירה וגם בשעת ההריון והלידה, ומכאן הוכיח רש"י שאין אומרים בו דין גר שהתגייר כקטן שנולד במעי אמו, ומכאן הסיק רש"י שגם לגבי אביו היה צריך להתייחס אחריו אם התורה לא הפקירה את זרעו, שהרי בעודו עובר לא התחדש בו דין גר שהתגייר כקטן שנולד דמי, ושפיר מבאר רש"י שעיקר הטעם שאינו מתייחס לאביו מפני שהתורה הפקירה את זרעו ולא מפני שדינו כגר שהתגייר כקטן שנולד, שא"כ גם לגבי אמו לא היה צריך להיות אסור.

ולפי הדברים הללו, שרש"י סובר שלא התחדש דין גר שנתגייר כקטן שנולד דמי אם התגייר במעי אמו, תתבאר היטב שיטת רש"י שסובר שאם הורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה הרי הוא אסור גם באחיו שהורתו ולידתו בקדושה, וכתבנו לעיל שלכאורה מכאן סתירה לשיטת הראשונים שהותר לשמעון לינשא לדינה כיון שיצירתה היה אצל רחל. ולפי האמור מיושב היטב, שרש"י סובר שיש לו יחס לאמו גם כשהיא גויה, ואינו כשתי אמהות ממש, ואין בו דין גר שנתגייר בעודו במעי אמו, ולפיכך הוא נחשב כשווה לאחיו ממש כיון ששניהם הייתה הורתם ויצירתם מאם אחת והם שווים זה לזה, ולפיכך אסורים זה בזה. ואינו דומה לדינה ושמעון שבאמת היו חלוקים, שהייתה יצירתה אצל רחל ולא אצל לאה, ושמעון הייתה יצירתו אצל לאה, וכמו שנתבאר.

עובר שיגדל במבחנה ללא רחם אם - למי יתייחס

יש שכתבו [ראה בספר אורח משפט חלק א במאמרו של ידידי הרב צבי רייזמן

שליט"א עמ' קלז] שלפי דברי המומחים קיימת הסתברות שבעתיד יוכלו להביא ילדים באמצעות מבחנה בלבד, שיפרו בה ביצית זורע והעובר יתפתח במבחנה ואח"כ יועבר לאינקובטור, ללא צורך בהשתלת הביצית ברחם אשה אחרת. ומכאן שעיקר היחס לאם היא הביצית, שאת זה אין אפשרות לעשות באופן אחר.

אכן נראה לדחות ראייה זו בשני אופנים. הראשון: כבר נתבאר לעיל שבאמת באופן טבעי יש לייחס את הוולד גם לביצית ממנה נוצר וגם לאשה שהרתה וילדה אותו [וכלשון הפסוק 'האנוכי הריתי... אם אנוכי ילידתיהו'], וכל הנדון שדנו בזה היינו כשהריון והלידה הופרדו ונעשו אצל שתי נשים, שבזה נקטו העומדים בשיטה זו שעיקר היחס הוא בגלל ההריון והלידה ולכן היא נחשבת האם העיקרית, ואין מתחשבים בבעלת הביצית. אמנם באופן שאין אשה בעלת הריון ולידה, אלא האם היחידה היא בעלת הביצית, אזי היחס העיקרי הוא לבעלת הביצית, והיא תהיה האם. והדברים מסתברים ביותר לפי מה שהעלינו לעיל בכוננת הראשונים שדינה התייחסה בעיקר ללאה משום שהייתה היולדת, אלא שכיון שחסר אצלה המרכיב של העיבור הייתה מותרת לשמעון, ולפי זה פשוט שבנ"ד ככל שאין אשה אחרת מלבד בעלת הביצית היא תהיה האם העיקרית. וביותר יש להטעים את הדברים לפי דברי השבט הלוי שהובאו לעיל, שביאר שהטעם שמתייחס אחר בעלת ההריון מפני שעובר ירך אמו, וסברא זו שייכת רק באופן שקיימת 'ירך אמו', אבל באופן שהתינוק יתפתח במבחנה ודאי שאין בזה דין של 'ירך המבחנה', ולפיכך הוא יתייחס אחר בעלת הביצית.

ובאופן אחר יש לדחות ראייה זו על פי מה שכתב הגרמ"מ שפרן שליט"א (עטרת שלמה חלק ה), שנשאל לגבי שיבוט שבו נלקח כל החומר הגנטי רק מהאב או רק מהאם ללא בן זוג שני, האם באופן כזה האב יהיה גם אב וגם אם, או שהאם תהיה גם אב וגם אם? והשיב שם שכיום יש אפשרות לקחת את החומר הגנטי מכמה גברים וכמה נשים, ובאופנים כאלו לא יהיה להם יחס של אם ואב, כיון שאין אב ואם יחידים, וכן באופן שלקחו את החומר הגנטי מהאב או האם בלבד לא יהיה לוולד זה לדעתו אב או אם. והביא שכן יש לפרש בדברי התוס' בסוטה דף מב בוולד שיש לו אבות רבים, שאינו מתייחס אחר כולם וגם לא לאחד מהם, עיי"ש. ולפי דבריו אלו יתכן שגם במצב כזה שיפרו עובר במבחנה בלבד ללא רחם של אם לא יהיה לוולד זה יחס לבעלת הביצית (וכמובן שלא למבחנה).

סיכום הדברים

א. נחלקו הפוסקים בתרומת ביצית למי מתייחס הוולד אם לבעלת הביצית או לבעלת ההריון. יש שרצו להוכיח ממה שייחסה התורה את יוסף לרחל ואת

דינה ללאה אע"פ שהוחלפו במעי אמם תוך כדי ההריון, שמוכח שהיחוס נקבע לפי הלידה. אמנם מאידך מצינו לכמה מהראשונים שכתבו שלפיכך הותרה דינה להינשא לשמעון כיון שהייתה יצירתה אצל רחל, ומוכח שהיחוס נקבע לפי בעלת הביצית. אמנם קשה על דבריהם ממה שהפסוק מייחס את דינה ללאה ואת יוסף לרחל. ההסבר הוא שכל הורות רגילה נקבעת גם לפי הביצית וגם בעקבות הלידה, ובאופן שנפרדו שני התהליכים הללו אצל שתי אמהות - עיקר היחס נקבע לפי הלידה, אבל לגבי איסור עריות של אח ואחות אין איסור אם אינם שווים זה לזה, וכיון ששמעון הייתה יצירתו ולידתו אצל לאה ודינה הייתה רק לידתה אצל לאה לפיכך אין להם איסור עריות של אחוה.

ב. בגמרא מבואר שולד שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה מתייחס אחר אמו ואינו מתייחס אחר אביו. ויש שהוכיחו מכאן שהיחס לאם נקבע בשעת לידה, וממילא נקבע היחס לבעלת ההריון. אך שיטת הש"ך שאינו אסור עם אשת אחיו שהורתו ולידתו בקדושה, ורק בתאומים הוא אסור. ונתבאר בדעת הש"ך עפ"י החילוק האמור שעיקר היחס נקבע לפי הלידה ולפיכך הוא מתייחס לאמו, אך לגבי איסור עריות של אחווה צריך שיהיו שווים זה לזה, ועל כן דווקא בתאום שלו הוא אסור כיון שהם שווים זה לזה.

ג. נתבאר ששיטת רש"י ביבמות שהסיבה שאין מתייחס אחר אביו מפני שהתורה הפקירה את זרעו, והסיבה שמתייחס אחר אמו מפני שאין דין גר שנתגייר כקטן שנולד בעובר שהתגייר במעי אמו. ולפי רש"י אין מקור מסוגיא זו שהיחס נקבע לפי הלידה. אך גם בדעת רש"י קשה, שרש"י במגילה כתב שהיחס לאב נקבע בשעת העיבור והיחס לאם נקבע בשעת הלידה. ויש ליישב שרש"י סובר שיש לחלק, שלגבי איסור עריות של אחווה כדי שייאסר צריך שיהיה גם יצירתו מאמו הישראלית, ולפיכך אם היה בו דין גר שנתגייר כקטן שנולד היה מותר כיון שחסרה היצירה אצל אמו שהייתה גויה.

ד. יש שהקשו על השיטה שבעלת ההריון היא האם, ממה שיתכן שתהיה מציאות עתידית שהעובר יתפתח במבחנה ללא רחם אם. ונתבאר שיש ליישב שבאופן כזה שאין רחם של אשה אחרת, אזי יתכן שבעלת הביצית תהיה האם. ועוד נתבאר שיתכן שבאופן כזה לא תהיה אם לוולד זה כלל.

